

Беларусы ў цывільных лагерах для польскіх грамадзянаў на тэрыторыі Сярэдняга Усходу і Паўднёва-ўсходняй Афрыкі (1942 – 1948)

У 1942 г. тэрыторыю Савецкага Саюза пакінула Польская армія пад камандаваннем генерала Уладзіслава Андэрса. Гэта было войска, складзенае з былых вязняў савецкіх лагераў і ваеннапалонных, людзей стомленых фізічна і маральна. Менавіта таму яны шчыра віталі эвакуацыю з краіны, у межах якой зведалі столькі крыўдаў і нядоля. Разам з Польскай арміяй у Іран накіроўваліся асобы цывільных асобаў. Галоўным чынам гэта былі сем’і і родныя вайскоўцаў. Па апошнім падлікам, у перыяд з сакавіка па жнівень 1942 г. з СССР у Іран эвакуавалася 37912 цывільных асобаў.

Трэба адзначыць, што польскім грамадзянам няпольскага паходжання было нашмат складаней патрапіць у спісы падлеглых эвакуацыі, чым суайчыннікам польскай нацыянальнасці. Прычынай таму былі савецка-польскія рознагалосці адносна прызнання польскага падданства асобам няпольскага паходжання. Савецкі бок рабіў усё магчымае, каб не дапусціць да выезду ў Іран беларусаў і ўкраінцаў. 31 ліпеня 1942 г. у Ташкенце адбылася польска-савецкая канферэнцыя, падчас якой былі вызначаныя прынцыпы і спосабы правядзення эвакуацыі. З польскага боку ў гэтай канферэнцыі ўдзельнічалі генерал У.Андэрс, ягоны намеснік і начальнік штабу генерал Казімір Богуш-Шышко, намеснік начальніка штабу генерал Казімір Віснеўскі і ад’ютант камандуючага ротмістр Ежы Клімкоўскі. З савецкага боку прысутнічалі прадстаўнікі НКВС, упаўнаважаныя Савета народных камісараў і Чырвонай Арміі. Падчас канферэнцыі было разведжана пытанне наконт эвакуацыі прадстаўнікоў нацыянальных меншасцяў. Прынятае рашэнне рабіла амаль немагчымым выезд за мяжу непаліцаў. У раздзеле Ппратаколу канферэнцыі на гэты конт адзначалася наступнае: “Родныя і сем’і вайскоўцаў няпольскай нацыянальнасці, якія паходзяць з заходніх абласцей Беларусі і Украіны, падлягаюць эвакуацыі толькі

тады, калі будзе дакументальна пацверджана, што яны сапраўды з'яўляюцца найбліжэйшымі сваякамі жаўнераў Польскай арміі ў СССР (бацькі, жонкі, дзеці, няпоўнагадовыя альбо хворыя браты ці сёстры, якія знаходзяцца на ўтрыманні вайскоўцаў)...¹ Аднак нават у гэтым выпадку для атрымання дазволу на эвакуацыю, патрэбны быў стос дадатковых дакументаў. У згаданым пратаколе чытаем: “Асобныя спісы мусяць быць складзены для сем’яў вайскоўцаў няпольскай нацыянальнасці, ураджэнцаў заходніх абласцей Беларусі і Украіны. Да гэтых асобных спісаў трэба далучыць пасведчанні, выдадзеныя начальнікам штабу арміі, камандзірам і альбо начальнікамі штабоў дывізіяў, вучэбных цэнтраў і шкалення альбо запасных часткаў, у якіх адзначаецца, што дадзена асоба сапраўды з’яўляецца найбліжэйшым сваяком польскага вайскоўца. Павінна быць пазначана прозвішча, месца службы і вайсковае званне...”²

Каб абысці гэтыя фармальнасці беларусам, асабліва праваслаўнага веравызнання, даводзілася хаваць сваю сапраўдную нацыянальнасць і канфесію, падаючы сябе палякамі, а нярэдка нават каталікамі. Пра гэта сведчаць ўспаміны беларусак, якім удалося эвакуіравацца ў Іран. Марыя Мароз: “Напярэдадні эвакуацыі ў Іран, Саветы пільнавалі, каб непалякі не патрапілі на транспарт. Наша сям’я была праваслаўная. Адзін польскі паручнік параіў нам у спісах не дэклараваць сваё веравызнанне. Мы былі вымушаныя ў дакументах падацца як каталікі і змяніць свае імёны на польскія. Так, маці Надзея запісалася Ядзвігай, мяне падалі як Стэфанію, а брат Барыс стаў Баляславам. Ужо толькі ў Тэгеране мы вярнуліся да праваслаўнага веравызнання...”³ Яшчэ адна сведка тых падзеяў беларуска Вольга Жынгаль падае: “Па дарозе ў Краснаводск па вагонам швэндалі супрацоўнікі НКВС і жандары, якія прыслухоўваліся да людзей, спраўджвалі дакументы і асабовыя дадзеныя, каб хто не выехаў у Іран без дазволу. Польскі паручнік, які нам спрыяў, загадаў размаўляць паміж сабою толькі па-польску, а хто не ведае мовы – маўчаць. Мы, дзеці, да 1939 г. хадзілі ў польскую школу, таму не мелі клопату з гэтым. Аднак мая маці ўвогуле не валодала польскай мовай, таму нават калі выходзіла чаго з вагону, то заўсёды брала з сабою маю сястру, якая ў выпадку нейкай сустрэчы з незнаёмцамі размаўляла па-польску, а маці, тым часам, маўчала...”⁴ У такіх умовах адбывалася эвакуацыя ў Іран.

Нягледзячы на забароны і абмежаванні, накладзеныя савецкім урадам, пэўнай частцы беларусаў удалося ў жніўні 1942 г. эвакуіравацца з

¹ *Polskie Siły Zbrojne w Drugiej wojnie światowej*. Т. II. Kampanie na Obczyźnie. Cz. 2. Londyn, 1975. S. 292.

² Тамсама. S. 293.

³ Успаміны Марыі Мароз (з архіву аўтара).

⁴ Успаміны Вольгі Жынгаль (з архіву аўтара).

СССР. Па дадзеным польскага боку, у выніку двух эвакуацыяў (сакавік і жнівень 1942 г.) разам з польскімі вайскоўцамі СССР пакінула 37 912 цывільных асобаў⁵. Польскія грамадзяне былі размешчаныя ў лагерах для бежанцаў у Тэгеране і ваколіцах гораду. Адсутнасць архіўных крыніцаў не дазваляе вызначыць дакладную колькасць беларусаў. Інакш справа выглядае з веравызнаннем. Паколькі праваслаўная канфесія выступае ў якасці аднаго з крытэрыяў беларускай нацыянальнасці, то ўяўляецца магчымым акрэсліць сярод эвакуаваных колькасць польскіх грамадзянаў беларускага паходжання, якія належалі да гэтага веравызнання. Пасля першай хвалі эвакуацыі ў красавіку 1942 г. у Тэгеране ўтварылася арганізацыя Польскай аўтакефальнай праваслаўнай царквы. Паводле польскіх дадзеных, у красавіку 1942 г. сярод эвакуіраваных знаходзілася каля 1 тыс. праваслаўных, якімі апекаваўся а. Міхаіл Бажар’янаў.

Цэнтр арганізацыі быў у лагеры для польскіх бежанцаў (OUP) № 2. У хуткім часе праваслаўная капліца была збудаваная ў OUP № 3, а пазней – у OUP № 1. Падчас другой эвакуацыі (жнівень 1942 г.) колькасць праваслаўных павялічылася больш чым на 1500 асобаў, сярод якіх знаходзіліся два святары а. Усевалад Яськоў і а. Уладзімір Пятручак. У кастрычніку 1942 г. была праведзеная рэгістрацыя польскіх грамадзянаў у Іране. Высветлілася, што асобы праваслаўнага веравызнання размяшчаліся наступным чынам: OUP № 1 – 370 чал., № 2 – 450, № 3 – 540, у шпітальных – 130, у Тэгеране – 160, разам – 1650⁶. Канчатковыя падлікі былі зробленыя падчас набажэнстваў, паколькі пэўная частка праваслаўных на момант эвакуацыі з СССР, хавала сваё веравызнанне. Аднак, як сцвярджаюць сведкі, многія праваслаўныя беларусы нават у Іране не адважаліся прызнацца ў прыналежнасці да свайго веравызнання, надалей падаючы сябе каталікамі⁷. Большасць праваслаўных у Іране складалі менавіта беларусы. Гэтага не адмаўлялі і польскія ўлады: “Польскія бежанцы праваслаўнага веравызнання ў асноўнай масе паходзяць з сялянаў, а таксама службоўцаў лясной варты. Элемент інтэлігенцыі надзвычай нешматлікі. Большасць праваслаўных складаюць беларусы, якія вельмі пазітыўна ставяцца да Польшчы, пра што сведчаць неаднаразова афіцыйныя дэкларацыі, якія яны скіроўвалі да польскага ўраду і да саюзнікаў”⁸. У дачыненні

⁵ Patracz Cz., Łada K. Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej. Toruń, 2003. S. 183.

⁶ Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego (IPMS). Sprawozdanie dotyczące Autokiefałicznej Polskiej Cerkwi Prawosławnej na terenie Iranu z 9 września 1943 r. Sygn. kol. 9.V/6.

⁷ Успаміны Вольгі Жынгаль (з архіву аўтара).

⁸ IPMS. Sprawozdanie dotyczące Autokiefałicznej Polskiej Cerkwi Prawosławnej na terenie Iranu z 9 września 1943 r. Sygn. kol. 9.V/6.

да бежанцаў праваслаўнага веравызнання польскія ўлады не праводзілі ніякай дыскрымінацыі. У лагерах адчыняліся капліцы і распаўсюджвалася рэлігійная літаратура.

Варта адзначыць, што беларусы-каталікі свядома лічылі сябе палякамі, таму мелі менш клопатаў з пацверджаннем сваёй “польскасці”. Што тычыцца большасці праваслаўных беларусаў, то па шэрагу прычынаў яны не маглі выразна акрэсліць сваю нацыянальнасць, таму часта атаясамлівалі грамадзянства з нацыянальнасцю і выдавалі сябе за палякаў⁹. Разам з тым, праваслаўнае веравызнанне выступала ў дадзеным выпадку ў якасці адзінага крытэрыя адметнасці ад палякаў. Марыя Галубінка са Століншчыны: “У той час мы самі не ведалі хто мы такія па паходжанні. У хаце з бацькамі размаўлялі па-паляшчуцку, у школе з настаўнікамі і аднагодкамі-палякамі – па-польску. Мы не вывучалі гісторыі Беларусі, а ўсе прадметы былі на польскай мове. Адкуль нам было ведаць, што мы беларусы? Беларускай я сябе ўсвядоміла толькі па прыбыцці ў Англію ў 1947 г., калі сустрэлася з беларусамі з Польскага войска, якія былі сябрамі Згуртавання беларусаў у Вялікай Брытаніі...”¹⁰

Нягледзячы на тое, што сярод бежанцаў на Сярэднім Усходзе назіраўся мінімальны адсотак прадстаўнікоў інтэлігенцыі, у 1942 г. праваслаўныя беларусы пачалі палітычную дзейнасць. На чале стаў а. Бажар’янаў. Праўдападобна, што гэты чалавек па паходжанні быў расейцам і перад вайной жыў у Вільні. Падчас знаходжання ў сібірскай высылцы даказаў уласную ляяльнасць у адносінах да польскай дзяржавы. Пасля эвакуацыі ў Іран, ён казаў сябе сумленным грамадзянінам, які рупліва працаваў на ніве праваслаўнай дзейнасці. Улетку 1942 г. ён прывёз з Ерусаліму літургічную літаратуру, якая дазволіла арганізаваць поўна-вартасныя набажэнствы для бежанцаў на Сярэднім Усходзе. У кастрычніку 1942 г. пад ягонай рэдакцыяй выйшаў у свет польскамоўны “Праваслаўны малітоўнік”, які быў надрукаваны пры матэрыяльнай дапамозе польскага Міністэрства працы і грамадскай апекі. У студзені 1943 г. пад рэдакцыяй а. Бажар’янава пачалў выходзіць штомесячнік “Ziarenko Prawosiawne” (Праваслаўнае зярнятка)¹¹. Руплівай працай на Сярэднім Усходзе ён заслужыў вялікі давер і пашану сярод праваслаўных вернікаў.

Айцец Бажар’янаў адрозніваўся ляяльнымі поглядамі ў адносінах да польскага эміграцыйнага ўраду. Пра гэта сведчыць ягоны артыкул “Беларусь і Польшча”, які а. Бажар’янаў падрыхтаваў 1 красавіка 1943 г.

⁹ IPMS. Osiedla polskie w Afryce Wschodniej. Sygn. A.18/47

¹⁰ Успаміны Марыі Галубінкі (з архіву аўтара).

¹¹ IPMS. Sprawozdanie dotyczące Autokiefalicznej Polskiej Cerkwi Prawosławnej na terenie Iranu z 9 września 1943 r. Sygn. kol. 9.V/6.

у часе знаходжання ў Ахвазе (Іран). У гэтай публікацыі аўтар акцэнтаваў увагу на даўнім польска-беларускім супрацоўніцтве, змаганні за адзіныя ідэалы. Згадваў удзел беларусаў і палякаў у паўстаннях 1830 – 1831 і 1863 – 1864 гг., польска-савецкай вайне 1920 г. Адначасова асуджалася ідэя панславізму, а таксама імперскія памкненні Маскоўскай дзяржавы, Расеі і Савецкага Саюза захапіць беларускія землі і ператварыць беларусаў у “ісцінна рускі народ”. Даказвалася адметнасць праваслаўя на беларускіх землях. Бажар’янаў адмаўляў спробы Масквы выступаць у якасці абаронцы ўсіх праваслаўных вернікаў. Як правобраз беларуска-польскага братэрства разглядаліся уніі Вялікага Княства Літоўскага і Польскай Кароны: “Люблінская ўнія надыйшла пасля некалькіх стагоддзяў супольнага жыцця беларусаў і палякаў... Яна яскрава сведчыць пра трывалую і глыбокую сувязь і братэрства палякаў і беларусаў... Трываласць і моц беларуска-польскіх сувязяў палягае на тым, што сама беларуска-польская унія і рашэнні наступных соймаў адбываліся ў выніку пранікнёнага зразумення патрэбаў і добра дзеля абодвух народаў, пры існаванні добрай волі і на прынцыпах вольнасці і роўнасці”¹². Выкрываючы злачынны напад СССР на Польшчу ў 1939 г., а. Бажар’янаў акцэнтаваў увагу на тым, што “Беларусы з усходніх земляў Польшчы не з’яўляюцца сёння такімі рахманымі, якімі лічыць іх Расея. Беларусы з Крэсаў Усходніх усведамляюць сваю волю і не патрабуюць ніякай чужацкай апекі... Беларусы ніколі не пагадзяцца з гвалтам, які яны зведалі ў 1939 г. Беларусы з Крэсаў Усходніх не жадаюць каб ад іх імя прамаўлялі Саветы. Беларусы добра памятаюць тыя часы, калі з плачам яны мусілі развітвацца са сваімі сем’ямі, сваякамі, сваімі ўлюбёнымі гонямі; памятаюць забойствы святароў і нацыянальных дзеячаў; памятаюць якнішчылі іх культурніцкія дасягненні, як знішчалася ўсё, што так кажае сэрца беларуса, змешвалася з балотам усё, што ёсць не расейскае, а беларускае ці польскае... Беларусы з Польшчы хочучь быць гаспадарамі на сваёй зямлі разам са сваімі братамі палякамі...”¹³

Асобай а. Бажар’янава зацікавіліся польскія палітыкі, у прыватнасці, сябра Нацыянальнай рады Францішак Вільк, які разлічваў выкарыстаць настроі святара ў палітычных мэтах падчас польска-савецкіх спрэчак за заходнебеларускія землі. У выніку Ф.Вільк схіліў а. Бажар’янава да стварэння Беларускага камітэту, які павінен быў прадстаўляць беларускае пытанне перад польскім урадам і міжнароднай супольнасцю. Вышэйзгаданы камітэт быў створаны з ліку найбольш актыўнай часткі ўцекачоў беларускага паходжання. У ягоны склад першапачаткова ўвайшлі а. Міхаіл

¹² IPMS. Artykuł ks. Michała Bożerjanowa “Białorus a Polska”. Sygn. Kol. 9.V/6.

¹³ Тамсама.

Бажар'янаў (старшыня), Людміла Шаўчук, Уладзімір Томаш, Ян Бадгусаеў і Піліп Гурын¹⁴.

23 верасня 1942 г. у Тэгеране дзаячы Беларускага камітэту падрыхтавалі мемарыял на імя генерала Уладзіслава Сікорскага. Гэты дакумент пацвярджаў прыхільнасць беларусаў да палітыкі польскага эміграцыйнага ўраду. Мемарыял быў складзены ад імя ўсіх польскіх грамадзянаў беларускай нацыянальнасці і падпісаны 60 асобамі, якія прадстаўлялі інтэлігенцыю, сялянства і рабочых. Ва ўступе адзначалася: “Толькі жменя нас, дзякуючы амбасадзе Польшчы ў Расеі, апынулася на іранскай зямлі. Аднак ведаючы настроі і пакуты тысячаў нашых суайчыннікаў у савецкіх в'язніцах, голас якіх зараз не можа пачуць свет, мы складаем гэту дэкларацыю і падпісваемся пад ёй ад імя ўсіх тых, хто яшчэ знаходзіцца ў межах СССР...”

Акцэнтуючы ўвагу на шматвекавым беларуска-польскім братэрстве, аўтары пісалі: “Мы, беларусы, гістарычна звязаныя з Польшчай, з яе лёсам, яе развіццём... З часоў літоўскіх уніяў поспех і шчасце Польшчы сталі і нашым шчасцем, нядоля Польшчы – нашай нядоляй. З гэтага часу шмат перажыў польскі народ, а побач з ім і наш беларускі народ, і тая супольная доля і нядоля злучыла нас да смерці... Нават розніца ў веравызнанні паміж рыма-каталікамі палякамі і намі, праваслаўнымі, не перашкаджала нашаму братэрству з Польшчай. Гэта розніца не перашкаджае нам і зараз імкнуцца і рвацца да Польшчы...”¹⁵ У якасці гістарычных прыкладаў супольнага братэрства беларусаў і палякаў прыводзіліся факты ўдзелу беларусаў у бітве пад Грунвальдам, барацьбе гетмана Канстанціна Астрожскага супраць маскоўскай агрэсіі.

Польскія грамадзяне беларускага паходжання выказвалі гатоўнасць змагацца за незалежнасць Польшчы, як гэта рабілі іх продкі: “Некалі наш праваслаўны князь Вішнявецкі бараніў межы і сучэльнасць Рэчы Паспалітай, сёння мы хочам бараніць яе межы, паколькі межы Польшчы з'яўляюцца нашымі межамі...”¹⁶ Беларусы пратэставалі супраць далучэння Заходняй Беларусі да Савецкага Саюза і выступалі за вяртанне даваеннай савецка-польскай дзяржаўнай мяжы, аспрэчвалі добраахвотнае ўваходжанне заходнебеларускіх тэрыторыяў у СССР. Адначасна Бе-

¹⁴ Заслугоўвае ўвагі нацыянальны склад сяброў Беларускага камітэту. Акрамя расейца а. Бажар'янава, Людміла Шаўчук была ўкраінкай і паходзіла з Вальні.

¹⁵ IPMS. Sygn.: Memoriał Białorusinów obywateli polskich do Naczelnego Wodza i Premiera Rządu Generała Władysława Sikorskiego w Londynie z dnia 23 września 1942 r. Sygn. Eol. 9.V/6.

¹⁶ Dymarski M. Białorusini z armią gen. Andersa. Przyczynek do dziejów ludności Kresów Wschodnich // Tematy polsko-białoruskie. Historia – literatura – edukacja. Olsztyn, 2003. S. 151-161.

ларускі камітэт асудзіў нямецкую акупацыю беларускіх земляў, абвінавчавў гітлераўцаў у масавых забойствах насельніцтва, кантрыбуцыях, прыгнёце праваслаўнага духавенства, знішчэнні гаспадаркі і культуры. У сувязі з гэтым у мемарыяле гаварылася: “Мэтай нашай была не Расея, не Нямецчына, але Польшча. Да Польшчы хочам належаць. Польскі ўрад – гэтанаш урад” Напрыканцы мемарыялу беларусы складалі падзяку прадстаўнікам польскага ўраду і камандаванню Войска Польскага за магчымасць вызвалення з савецкай няволі: “Ад шчырага сэрца дзякуем паслу Станіславу Коту за ягоную шчырую апеку і дапамогу, якую мы атрымалі на тэрыторыі Расеі. Мы ведаем, як намагаўся савецкі ўрад не выпусціць нас з СССР, таму яшчэ большую падзяку выказваем яму за нашае вызваленне. Дзякуючы намаганням Станіслава Кота і камандуючага Польскімі ўзброенымі сіламі ў СССР генерала Уладзіслава Андэрсана мы апынуліся на гасціннай пярсідскай зямлі. Няхай за гэта ім аддзячыць Бог...”¹⁷

11 лістапада 1942 г. Міністэрства нацыянальнай абароны ў асобе генерала Мар’яна Кукеля за пасредніцтвам камандавання Польскай арміі на Усходзе выслала адказ на зварот Беларускага камітэту, у якім адзначалася: “Даводжу да Вашага ведама, што як прэм’ер, так і я, памятаем пра ўсіх грамадзянаў і намагаемся аблегчыць іх гаротны стан, а ў будучыні дамагчыся найлепшае долі ўсім польскім грамадзянам. Мы добра ведаем усе пакуты Беларусі, якія яна зведала пачынаючы з 1939 г. Як міністр нацыянальнай абароны і сябра ўраду заклікаю вас, беларусаў, да як мага інтэнсіўнай працы і падрыхтоўкі да змагання супраць найвялікшага нашага ворага Нямецчыны. Толькі праца і змаганне прынясе нам вольнасць і вяртанне ў Айчыну”¹⁸. У лісце да камандуючага Польскай арміі на Усходзе ад 10 снежня 1942 г. генерал Мар’ян Кукель загадваў падтрымліваць дзеянні Ф.Вілька і аказваць яму дапамогу”¹⁹.

16 студзеня 1943 г. у Генеральнае консульства Польшчы ў Найробі паступіла тэлеграма: “Адказваючы на дэкларацыю польскіх грамадзянаў беларускай нацыянальнасці прашу ад імя кіраўніка ўраду Польшчы перадаць святару Міхаілу Бажар’янаву падзяку адданым Рэчы Паспалітай беларусам і запэўніць іх, што ў адроджанай Польшчы грамадзянам беларускага паходжання будуць гарантаваны правы грамадзянскай роўнасці, забяспечаны ўмовы вольнага нацыянальна-культурніцкага развіцця, а таксама будуць улічаны сацыяльна-эканамічныя інтарэсы шырокіх слаёў беларускіх працоўных масаў...”²⁰

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ IPMS. Depesza – szyfr gen. M.Kukiela z dnia 11 listopada 1942 r. Sygn. A.XII.3/22.

¹⁹ IPMS. Depesza – szyfr gen. M.Kukiela z dnia 10 grudnia 1942 r. Sygn. A.XII.3/22.

²⁰ IPMS. Telegrama szyfrowa Stanisława Mikołajczyka do Ambasady Polskiej w Teheranie z dnia 16 stycznia 1943 r. Sygn. A.11.851c/1.

Трэба адзначыць, што вышэйзгаданая дэкларацыя беларусаў мела водгук не толькі ў польскіх палітычных колах. Досыць шырокі рэзананс яна атрымала ў асяродку польскай эміграцыі. Фрагмент беларускага мемарыяту быў надрукаваны ў выданні польскіх эмігрантаў у ЗША “Арганізацыйны бюлетэнь Нацыянальнага камітэту палякаў Паўночнай Амерыкі”²¹.

Але ўжо тады сярод польскай эміграцыі знайшліся ворагі дзейнасці а. Бажар’янава і Беларускага камітэту. Як адзначаў у сваёй нататцы Францішак Вільк: “Я сустрэў польскага жандара, які паведаміў мне, што ён хоча зліквідаваць а. Бажар’янава і ягоную дзейнасць. Я паплумачыў яму якую шкоду для польскай справы мае падобнае стаўленне да Бажар’янава...”²² Пра гэты інцыдэнт Вільк тэрмінова паінфармаваў Раду міністраў.

Беларускі камітэт імкнуўся прыцягнуць да сябе ўвагу міжнароднай супольнасці. 25 сакавіка 1943 г. быў накіраваны мемарандум да прэзідэнта ЗША Ф. Рузвельта. У звароце аўтары даводзілі існаванне беларускага народа і характарызавалі становішча, у якім пасля 1939 г. апынуліся польскія грамадзяне беларускай нацыянальнасці. У гэтым мемарандуме адзначалася, што “Беларускі камітэт выступае ад імя мільёнаў нашых суайчыннікаў, голас якіх зараз не можа пачуць свет...” Таксама звярталася ўвага на небяспеку для беларускага народа з боку Савецкага Саюза. Беларусы пратэставалі супраць імкнення Крамля ўключыць беларускія землі ў склад СССР: “Савецкая Расея афіцыйна абвясціла свету, што ўсходнія землі Польшчы, на якіх пражываюць беларусы, яна лічыць за свае і пасля завярчэння вайны хоча ўключыць іх у склад сваёй дзяржавы. Перад тварам усяго свету катэгарычна пратэстуем супраць адарвання нас ад Польшчы. Мы ніколі не дадзім сваёй згоды на прыналежнасць да Расеі! Воляй беларускага народу заўсёды было, каб наш лёс, нашы сем’і, гаспадарка – належалі Польшчы і былі звязаныя з ёй іейным лёсам. Толькі жывучы і супрацоўнічаючы з Польшчай мы здолеем дайсці да дабрабыту і шчасця, а таксама да развіцця нацыянальнай культуры”. Дзеячы камітэту распавялі кіраўніку ЗША пра цесныя беларуска-польскія кантакты падчас супольнага змагання супраць маскоўскай агрэсіі. Рыжская дамова трактавалася як адмоўная з’ява з той прычыны, што “частка Беларусі, на жаль, адышла да Расеі”. Адзначалася, што частка Беларусі, якая апынулася ў межах II Рэчы Паспалітай пачала адраджацца пасля расейскай няволі”²³.

²¹ Białorusini i Polska // Biuletyn Organizacyjny. Nowy Jork, 1944. Nr 15.

²² IPMS. Notatka urzędowa Franciszka Wilka do Prezesa Rady Ministrów z października 1942 r. Sygn. A. XII.3/22.

²³ IPMS. Memoriał Komitetu Białoruskiego do Jego Excelencji Prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki Poł. Pana Franklina Roosevelta z dnia 25 marca 1943 r. Sygn. Vol. 9.V/6.

У мемурандуме даводзілася нелегітымнасць уключэння Заходняй Беларусі ў склад СССР: “Гэтак званы “плебісцыт”, які правёў савецкі ўраду 1939 г. на тэрыторыі польскай Беларусі не з’яўляецца выяўленнем сапраўднай волі беларускага народу. Гэта быў гвалт над намi. З мэтай выратавання ўласнага жыцця і маёмасці ад тэрору акупанта, мы былі вымушаныя стаць паслухмянымі выканаўцамі савецкіх дырэктываў. Нас прымусілі галасаваць за “паслоў”, якія ў сапраўднасці не былі нашымі выбранцамі, а прызначаліся савецкім урадам. З досведу Нямеччыны свет даведаўся, чаго варты “плебісцыт”, дзе 100% насельніцтва выказваецца за ўладу, якая пануе сілай зброі на дадзенай тэрыторыі. . . Двухгадовая савецкая акупацыя польскіх земляў, на якіх жывуць беларусы, прынесла з сабою знішчэнне беларускай нацыянальнай культуры, якая нарадзілася ў польскі час, ліквідацыю гаспадаркі, Польскай аўтакефальнай праваслаўнай царквы і рэлігійнага жыцця, зняволенне найлепшых прадстаўнікоў народу, дэпартацыю ў глыб Расеі ў якасці кулакоў нават самых немажорных сялян, татальную русіфікацыю краю. Былі гэта гады цяжкай няволі беларускага народу...”²⁴

Варта падкрэсліць, што Беларускі камітэт выступаў ад імя беларусаў – польскіх грамадзянаў, аднак хадайнічаў, таксама, за лёс сваіх суайчыннікаў з Усходняй Беларусі: “Мы не выступаем ад імя беларусаў, якія да 1939 г. уваходзілі ў склад Савецкай Расеі, але даведаўшыся пазней пра іхны гаротны стан, дапушчаем, што яны будуць аднолькавых з намi меркаванняў...” Напрыканцы дакументу ўтрымлівалася просьба да кіраўніцтва ЗША ўзяць пад увагу жаданне беларусаў аб непарушальнасці даваенных дзяржаўных межаў ПРэчы Паспалітай: “Пратэстуем супраць парушэння савецкім урадам міжнародных нормаў і пакідання беларусаў у складзе сваёй дзяржавы, нягледзячы на тое, што яны з’яўляюцца польскімі грамадзянамі. . . Моцна просім амерыканскі народ заступіцца за нас і дамагчыся ад савецкага ўраду, каб былі вызваленыя з вязніцаў і прымусовых працаў усе нашыя праваслаўныя беларусы (польскія грамадзяне) і быў ім дазволены вольны выезд за межы СССР. Адначасна патрабуем катэгарычнага звальнення нашых суайчыннікаў з Чырвонай Арміі і працоўных батальёнаў і прадстаўленне ім магчымасці ўступлення ў Польскую армію. . . Як некалі ў 1683 г. нашыя продкі-беларусы побач з палякамі і на чале з польскім каралём Янам Сабескім пралівалі кроў і баранілі Еўропу і яе культуру, так сёння мы, іхныя нашчадкі, звяртаемся да вялікага амерыканскага народу з просьбай, каб ён абараніў

²⁴ IPMS. Memoriał Komitetu Białoruskiego do Jedo Excelencji Prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki Poł. Pana Franklina Roosevelta z dnia 25 marca 1943 r. Sygn. Kol. 9.V/6.

нас ад захопу Расеяй і даў нам магчымасць належаць да польскай сям'і, якая адвеку была і нашай сям'ёй. Мы верым у справядлівасць дэмакратычных народаў, якая абавіраецца на Атлантычны пакт і просім памятаць пра нас падчас мірных перамоваў”²⁵. Аднак вышэйзгаданыя просьбы не былі ўлічаныя кіраўніцтвам вялікіх дзяржаваў. Пытанне пасляваеннай усходняй мяжы Польшчы было вырашанае на Тэгеранскай і Ялцінскай канферэнцыях не на карысць польскага эміграцыйнага ўраду.

У ліпені 1943 г. Беларускі камітэт выслаў на імя Станіслава Мікалайчыка ліст, у якім выказаў глыбокі смутак і спачуванне з нагоды трагічнай смерці генерала Уладзіслава Сікорскага. У лісце падкрэслівалася, што “генерал Сікорскі быў не толькі камандуючым Польскіх узброеных сілаў, але і правадыром усіх польскіх грамадзянаў. Мы, беларусы, бачылі ў ім і свайго беларускага правадыра, паколькі ўсе мы добра ведаем колькі добра зрабіў для нас прэм’ер і галоўнакамандуючы. Смерць генерала Сікорскага стала стратай не толькі для польскага народу, але гэта не меншая страта і для беларусаў. У асобе генерала Сікорскага мы страцілі вялікага дзяржаўнага мужа, які прысвяціў усе свае сілы дзеля добра і росквіту Рэчы Паспалітай. Кіруючыся прынцыпамі роўнасці, справядлівасці і дэмакратыі, ён прывёў бы нас да дабрабыту і культурніцка-асветнага развіцця. У асобе пана прэм’ера запэўніваем польскі ўрад, што трагічная смерць генерала Сікорскага выклікала глыбокі смутак у сэрцах беларусаў. Незамэнная страта правадыра палякаў і беларусаў яшчэ больш наблізуе беларускі народ да барацьбы за незалежнасць і росквіт незалежнай, дэмакратычнай і моцнай Рэчы Паспалітай разам з усімі яе землямі і грамадзянамі. Шчыра просім пана прэм’ера польскага ўраду ў поўнай меры разлічваць на нас, беларусаў, каб паказаць свету, што мы стаім на польскім баку, маем уласную волю і па ўласнаму жаданню прагнем звязаць нашае жыццё і лёс з Польшчай. Няхай варожая і чужацкая Польшчы прапаганда будзе выкрыта ў сваёй хлусні, а свет даведаецца пра ўду пра нашыя намаганні належаць да Польшчы...”²⁶

Пасля смерці генерала Сікорскага пасаду прэм’ера польскага эміграцыйнага ўраду заняў С. Мікалайчык. Як вядома, Народная партыя (Stronnictwo Ludowe), якую ён прадстаўляў, дэкларавала непарушнасць Рыжскага пагаднення, але разам з тым выступала за палітычную, культурную і гаспадарчую роўнасць беларусаў у межах польскай дзяржавы.

Неўзабаве дзейнасць Беларускага камітэту актывізавалася. У ліпені 1943 г. Беларускі камітэт выслаў дэкларацыю на імя новага кіраўніка

²⁵ Тамсама.

²⁶ IPMS. Pismo Komitetu Białoruskiego do Premiera Stanisława Mikołajczyka, lipiec 1943 г. Sygn. A11.851/1.

ўраду. У гэтым дакуменце адзначалася: “Беларусы ў сваёй большасць з’яўляюцца сялянамі, якія ўжо некалькі стагоддзяў працуюць на зямлі разам з польскім сялянствам. Побач з польскімі сялянамі, яны бралі ўдзел у супольнай барацьбе за нашу і вашу незалежнасць, якая знітавала беларускіх і польскіх сялянаў у адзіную братэрскую сям’ю. Мы, беларусы, абвясчаем, што ўсім сэрцам кажам наш край, нашую польскую зямлю і шчыра жадаем ёй росквіту і добра. Будучы прывязанымі да Польшчы і польскага сяляніна, мы выказваем салідарнасць з дзейнасцю Народнай партыі ў акупаванай краіне, а таксама з дзейнасцю прадстаўнікоў гэтай партыі ва ўрадзе і Нацыянальнай радзе ў эміграцыі. Дзейнасць Народнай партыі і яе кіраўнікоў прывядзе да росквіту Польшчы, да росквіту ўсяго сялянства Рэчы Паспалітай, а гэтым самым і да нашага росквіту. Народная партыя ёсць палітычнай сілаю, вельмі блізкай да беларусаў, таму ад усяго сэрца жадаем яму росквіту і моцы. Даводзячы гэта да ведама пана прэм’ера, просім залічыць нас да ліку сяброў Народнай партыі і заапекавацца намі, як партыя гэта робіць у дачыненні да польскіх сялянаў. За гэта мы будзем прасіць Бога, каб ён багаславіў цяжкую працу пана прэм’ера ў справе адраджэння незалежнасці нашай Айчыны – Польскай Рэспублікі...”²⁷

У іншай дэкларацыі Беларускага камітэту да Мікалайчыка (ліпень 1943 г.) утрымліваліся канкрэтныя прапановы ў змаганні Польшчы за “ўсходнія крэсы”: “Беларусы – польскія грамадзяне, якія пражываюць ва Усходняй Афрыцы і Індыі, звяртаюцца з глыбокай просьбай дазволіць нам мець свайго беларускага прадстаўніка ў Нацыянальнай радзе пры польскім урадзе ў Лондане. Просім задаволіць нашую просьбу як мага хутчэй, паколькі чужацкі імперыялізм, ашукаўшы ўвесь свет, цвердзіць, што беларусы прагнуць належаць да Расеі і сёння намагаецца адарваць нас ад Польшчы. Мы хочам праз свайго прадстаўніка ў Нацыянальнай радзе патлумачыць Еўропе і Амерыцы, што мы ў сапраўднасці жадаем уваходзіць у склад Польшчы. Адною з галоўных мэтай савецкай агрэсіі ў адносінах да польскіх земляў, на якіх пражываюць беларусы, ёсць знішчэнне беларускага “П’емонту”, якім з’яўляюцца беларусы ў Польшчы. Беларускі “П’емонт” у Польшчы ёсць яскравым прыкладам дабрабыту і вольнасці беларускага насельніцтва, што рэжа вочы Савецкаму Саюзу, у якім беларускі рух знаходзіцца пад прыгнётам, а беларусы жывуць паддэспатыяй Масквы ў страху і няўпэўненасці ў заўтрашнім дні. Масква любым коштам прагне зліквідаваць беларускі “П’емонт” у Польшчы, які адкрывае вочы савецкім беларусам на сапраўднае стано-

²⁷ Тамсама.

вішча, а менавіта на шчаслівае жыццё беларусаў у Рэчы Паспалітай, іх высокі ўзровень культуры і развіцця...”²⁸

Безумоўна, польскае кіраўніцтва было задаволенае пазіцыяй Беларускага камітэту. Трэба адзначыць, што на працягу 1940 – 1943 г. у польскім урадзе разглядалася пытанне аб увядзенні прадстаўнікоў нацыянальных меншасцяў у склад Нацыянальнай Рады. Паводле непацверджаных дадзеных яшчэ ў 1940 г. польскія ўлады ў Францыі разглядалі кандыдатуру Фабіяна Ярэміча як прадстаўніка беларускай меншасці ў Нацыянальнай радзе. Улетку 1942 г. падчас фармавання Польскай арміі ў СССР польская амбасада шукала адпаведных асобаў сярод польскіх грамадзянаў беларускага паходжання. У прыватнасці, пасол Станіслаў Кот у чэрвені 1942 г. прапаноўваў у якасці кандыдатаў былога дзеяча клуба “Вызваленне” Фелікса Галавача і праваслаўнага святара Генадзя Шыmanoўскага²⁹. Заслугоўвае ўвагі той факт, што нацыянальнасць апошняга кандыдата была акрэслена наступным чынам: “праваслаўны паляк... у разе патрэбы можа сысці за беларуса...”³⁰ Сам Шыmanoўскі ідэнтыфікаваў сябе як “беларуса польскай культуры”³¹.

У розны час прапаноўвалася ўвесці ў склад ураду ад 1 да 3 беларусаў. Так, напрыклад, 3 красавіка 1945 г. Саюз пілсудчыкаў у Лондане ў лісце да Старшыні Рады міністраў адзначаў неабходнасць увядзення ў Нацыянальную раду аднаго прадстаўніка беларусаў, аргументуючы гэта тым, што “той факт, што нават у міжваенны час каля 60% насельніцтва ўсходніх земляў складалі непаліякі, а галоўным чынам беларусы і ўкраінцы, з’яўляецца аргументам, які можа быць выкарыстаны на сваю карысць апанентамі Польшчы. Аднак гэты аргумент можа скарыстаць і польскі бок. Дзея гэтага трэба праדэманстраваць, што тамтэйшае насельніцтва, хоць і не з’яўляецца польскім, але стаць на плебе прыналежнасці да польскай дзяржавы, і ў кожным выпадку не жадае быць далучанай да Савецкага Саюза. У сувязі з гэтым, палітыка, якая мае на мэце перацягнуць на свой бок беларусаў і ўкраінцаў, павінна быць асноваю нашай дзяржаўнай лініі ў ахове ўсходніх тэрыторыяў Польшчы...”³²

Аднак, нягледзячы на шэраг прапаноў, польскае кіраўніцтва пакінула без увагі вышэйзгаданыя дэкларацыі Беларускага камітэту і не адва-

²⁸ IPMS. Deklaracja Komitetu Białoruskiego do Stanisława Mikołajczyka, lipiec 1943 r. Sygn. A11.851c/1.

²⁹ Partacz Cz., Łada K. Polska wobec ukraińskich dażeń... S. 251.

³⁰ IPMS. Notatka A. Serafińskiego sprawie p. Szymanowskiego z dnia 29 marca 1942 r. Sygn. A.9.V/44.

³¹ Szymanowski G. Dwanascie lat – wspomnienia z lat 1927 – 1939. Toruń 1998. S. 120.

³² IPMS. List Zespołu Piłsudczyków w Londynie do Prezesa Rady Ministrów Tomasza Arciszewskiego z dnia 3 kwietnia 1945 r. Sygn. PRM. 166.

жылася выкарыстаць ягоныя паслугі ў сваіх палітычных мэтах У адказ на лісты і дэкларацыі Беларускага камітэту ўрад Мікалайчыка абмежаваўся толькі падзякай і абяцаннем узяць пад увагу беларускае пытанне ў будучай пасляваеннай Польшчы³³. Стаўленне да беларусаў з боку польскага ўраду абапіралася на дэкларацыю ўраду адносна захавання правоў нацыянальных меншасцяў, прынятую Нацыянальнай радай 24 лютага 1942 г.³⁴

На працягу 1942 – 1943 г. польскія лагеры на тэрыторыі Ірану пачалі ліквідавацца, а іх кантынгент накіроўваўся ў Паўднёва-усходнюю Афрыку (23676 чал.), Індыю (4701), Палестыну (6569), Мексіку (1569), Новую Зеландыю (838) і інш. Падчас знаходжання ў Іране памёрла каля 2 тыс. чал.³⁵ Складана вызначыць колькасць беларусаў сярод вышэйзгаданых групаў бежанцаў. Разам з тым, на падставе архіўных матэрыялаў магчыма канстатаваць, што пэўная іх колькасць апынулася ў Індыі. Сведчыць пра гэта той факт, што сярод польскіх грамадзянаў, якія ў 1943 – 1948 г. пражывалі ў Індыі, знаходзіліся ўраджэнцы паўночна-усходніх ваяводстваў даваеннай Польшчы³⁶. Аднак асноўная колькасць польскіх грамадзянаў беларускай нацыянальнасці трапіла на афрыканскі кантынент. Яшчэ ў кастрычніку 1942 г. у Афрыку выехала каля 900 польскіх грамадзянаў праваслаўнага веравызнання. У красавіку 1943 г. у Іране (OUP № 1) засталася толькі каля 800 праваслаўных. Тым часам, у Афрыцы было створана 18 лагераў польскіх бежанцаў, у колькасці ад 300 (Марагора і Рангаі) да 4000 асобаў (Тэнгеру). Да найбольш значных лагераў адносіліся – Тэнгеру (Танзанія), Коджа (Уганда), Рангаі (Кенія), Лусака (Паўночная Радэзія), Масіндзі (Уганда)³⁷.

Польскія выгнанцы, незалежна ад нацыянальнасці і веравызнання, пражывалі ў адных лагерах. Да месцаў, дзе знаходзілася найбольш праваслаўных беларусаў, належыў лагер Тэнгеру, у якім пражывала іх каля 400. Непазбежнымі былі канфлікты на рэлігійнай глебе. Пэўная частка каталікоў-палякаў варожа ставілася да праваслаўных беларусаў і ўкраінцаў. Найбольш востра каталікі рэагавалі на набажэнствы на царкоўна-славянскай мове, няпольскую гаворку. Як згадвала Марыя Мароз з лагера Тэнгеру, часамі адносіны паміж каталічкай і праваслаўнай часткамі бежанцаў можна было ахарактарызаваць словам нянавісць³⁸.

³³ IPMS. Telegram szyfrowy do Konsulatu polskiego w Nairobi z dnia 13 listopada 1943 r. Sygn. A11.851c/1.

³⁴ Archiwum Akt Nowych (AAN). Deklaracja programowa rządu polskiego wygłoszona 24 lutego 1942 r. na inauguracji Rady Narodowej. Sygn. 202/II-22, k. 39.

³⁵ Polacy w Iranie 1942 – 1945. T.I. Antologia. Warszawa 2002. S. 411.

³⁶ Polacy w Indiach 1942 – 1948 w świetle dokumentów i wspomnień. Warszawa 2002. S. 752-756.

³⁷ IPMS. Osiedla polskie w Afryce Wschodniej. Sygn. A.18/47.

³⁸ Успаміны Марыі Мароз (з архіву аўтара).

Супрацоўнік польскага консульства ў Найробі наступным чынам характарызаваў нацыянальна-канфесійныя адносіны ў лагерах: “Пераважную большасць складаюць крэсавыя палякі, трохі ёсць беларусаў і ўкраінцаў. Мінімальны адсотак жыдоў. Дакладна акрэсліць нацыянальны склад бежанцаў практычна немагчыма, можна толькі здагадацца. Гэта, таксама, адносіцца і да веравызнання. Я неаднаразова сутыкаўся з выпадкамі ўкрывання праслаўнымі і грэка-каталікамі свайго веравызнання і падавання за рыма-каталікоў. Гэта з’ява ёсць вынікам комплексу страты “польскасці”, якая шчыльна звязаная з пазіцыяй тамтэйшага (і, на жаль, не толькі тамтэйшага) каталіцкага духавенства, якое кіруецца прынцыпам: “што некаталіцкае – тое няпольскае”. У сувязі з гэтым, у лагерах ужо ўведзены ва ўжытак тэрмін “меншасці” ў адносінах да некаталіцкіх веравызнанняў”³⁹. На жаль, адным з рухавікоў нянавісці выступалі каталіцкія святары, якія падбурвалі сваіх вернікаў да сутычак з праслаўнымі і саўчыннікамі. У справядчы Генеральнага кансулу ў Найробі сцвярджаўся: “Калі сказаць, што на каталіцкім духавенстве ў Афрыцы трымаецца польскасць, то адразу паўстае пытанне: якая польскасць? Стаўленне духавенства шавіністычнае. На першым месцы яно ставіць веравызнанне і справы касцёлу, а толькі потым польскую справу. Яшчэ раз звяртаю ўвагу на тое, што адзіным аўтарытэтам у лагеры з’яўляецца святар, Але ягоны аўтарытэт не заўсёды выкарыстоўваецца належным чынам...”⁴⁰

У выніку даходзіла да прыкрасцяў і гвалту. У Тэнгеру двойчы разбураўся алтар праслаўнай капліцы. Нярэдка ў асяроддзі вучнёўскай моладзі даходзіла да сварак. Сведчаць Марыя Галубінка і Марыя Мароз: “Каталікі ў школе казалі нам: чаго вы сюды прыехалі, едзьце назад у сваю Расею, абражаючы “кацапамі” і “рускімі”⁴¹. Вольга Жынгаль згадала: “Я ўдзельнічала ў тэатральным калектыве, была ў харцэрах. Пакуль не было праслаўнай царквы я хадзіла ў касцёл, але потым у нас з’явілася праслаўная капліца. Праз нейкі час пры дапамозе грэкаў мы пабудавалі царкву. Я пачала хадзіць туды на набажэнствы. Калі ў школе стала вядома, што я не каталічка і прытым хадзіла ў царкву, то мая настаўніца адсунула мяне ад тэатральных заняткаў і сказала: “Ты больш не мая вучаніца”⁴².

Каталіцкая большасць кіравалася выключна эмоцыямі і сібірскімі перажыццямі, а не розумам. Яны не задумваліся, што праслаўныя не ў меншай ступені сталі ахвярамі сталінскага рэжыму. Беларусы таксама былі пазбаўленыя бацькаўшчыны і дэпартаваныя ў глыб СССР, дзе на-

³⁹ IPMS. Osiedla polskie w Afryce Wschodniej. Sygn. A.18/47.

⁴⁰ Тамсама.

⁴¹ Успаміны Марыі Галубінкі (з архіву аўтара); Успаміны Марыі Мароз (з архіву аўтара).

⁴² Успаміны Вольгі Жынгаль (з архіву аўтара).

роўні з іншымі зведалі ўсе жахі і здзекі савецкай сістэмы. Апрача таго, у лагерах бежанцаў у Афрыцы сярод праваслаўных знаходзіліся сваякі і родныя польскіх жаўнераў, якія змагаліся ў шэрагах Польскіх узброеных сілаў на Захадзе. Толькі ў складзе 2 корпуса служыла звыш 2 тыс. вайскоўцаў праваслаўнага веравызнання, якія ў 1944-1945 гг. у Італіі мужна змагаліся побач з жаўнерамі іншых канфесіяў⁴³.

У складанай сітуацыі асноўным абаронцам праваслаўных бежанцаў выступаў а. Бажар'янаў, які меў вялікі аўтарытэт сярод вернікаў. Бажар'янаў прыехаў ў Танзанію ў ліпені 1943 г. і з'яўляўся святаром ў лагеры Тэнгеру. Падчас казання ён даводзіў праваслаўным беларусам, што яны "анічым не горшыя за каталікоў, таму як усе польскія грамадзяне, мусяць мець аднолькавыя правы і магчымасці"⁴⁴. Ён абараняў не столькі беларускасць, колькі правы сваіх вернікаў.

Беларуская дзейнасць а. Бажар'янава абмяжоўвалася выданнем вышэйзгаданых мемарыялаў ад імя беларускага народу. Аднак гэта была віна не толькі самага святара, які з'яўляўся расейцам па паходжанні і слаба арыентаваўся ў беларускай гісторыі, каб выступаць у якасці ягонага палітычнага і нават нацыянальна-культурніцкага правадыра. Справа ў тым, што большасць беларусаў мела вельмі нізкі ўзровень нацыянальнай свядомасці. Разам з тым, на думку некаторых беларускіх эмігрантаў, менавіта духоўная апека і дзейнасць а. Бажар'янава стрымлівала паланізацыю праваслаўных беларусаў, падмацоўвала пачуццё сваёй адметнасці і асабістай годнасці, якая потым паспрыяла выкрышталізаванню нацыянальнай свядомасці⁴⁵. Трэба адзначыць, што ён быў адзіным праваслаўным святаром на ўсе польскія лагеры ў Афрыцы, таму здзяйсняў выезды з Тэнгеру ў іншыя пасяленні бежанцаў. Бажар'янаў карыстаўся павагай у прадстаўнікоў польскага ўраду ў Афрыцы⁴⁶. Неўзабаве, пры дапамозе польскіх чыноўнікаў у 1944 г. а. Бажар'янаў выдаў лацінкай у Найробі "Праваслаўны малітоўнік".

Аднак напады на праваслаўных з боку каталікоў з цягам часу паўплывалі на ягонае стаўленне да дзяржаўнай палітыкі і польскай справы. Айцец адразу пасля прыезду ў Тэнгеру звярнуўся да брытанскага каманданта лагера з просьбай аб заступніцтве. Праз нейкі час у часопісе "Promyk Prawosławny" ("Праваслаўны прамень") ён змясціў перадрук

⁴³ IPMS. Zestawienie ogólne żołnierzy wyznań niekatolickich z 2 Korpusu i bazie 2 Korpusu według stanu z dnia 1.X.1945. Sygn. A.XII.28/13.

⁴⁴ Успаміны Волгі Жынгаль (з архіву аўтара).

⁴⁵ Швэдзюк Міхась. Беларусы ў Афрыцы ў 1942-48 гг. // Рунь. № 29 ад 27 студзеня 2000 г.

⁴⁶ IPMS. List Konsula Generalnego RP w Najrobi W. Kowalskiego do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z dnia 11 sierpnia 1943 r. Sygn. A.11.851/1.

артыкула князя В.Баратынскага “Папеса Іаанна”, які быў прысвечаны жанчыне, якая ў 9 ст. нібыта была Папам рымскім. Гэты крок, безумоўна, не мог не закрануць гонар рыма-каталіцкага касцёла⁴⁷. Адчуванне безбароннасці перад варожасцю каталіцкай большасці, а таксама крыўда за “няўдзячнасць” за ягоную службу польскай справе, падштурнулі а. Бажэр’янава да пошуку апекі ў прадстаўнікоў прасавецкага ўраду ў Варшаве (1945).

Пра становішча а. Бажэр’янава яскрава сведчыць справаздача Генеральнага консула Польшчы ў Найробі, дзе адзначалася, што “ў польскіх паселішчахна тэрыторыі Афрыкі ёсць толькі адзін праваслаўны святар а. Бажэр’янаў. Я не маю духоўнай адукацыі, таму не хачу навязваць сваё меркаванне ў рэлігійныхспрэчках, аднак адзначу, што канфрантацыя паміж польскімі бежанцамі на канфесійнай глебе стала вынікам увядзення паняцця “меншасці”. У Афрыцы я неаднаразава чуў ад а. Бажэр’янава скаргі на пануючыя там міжканфесійныя адносіны, адмоўнае стаўленне каталіцкай большасці да праваслаўных, да яго і ягонай дзейнасці. Не буду прыводзіць дробных прыкладаў гэтых здарэнняў, бо гэта бачанне толькі аднаго боку, аднак факт начнога падпалу дому ў лістападзе 1945 г. у паселішчы Коджа, дзе спыніўся а. Бажэр’янаў падчас візиту да сваіхбратоў па веры, сведчыць сам за сябе. Сам а. Бажэр’янаў выдаў улётку (сцвярджае, што ён быў справакаваны на гэта) на тэму “Папа Рымскі Іаанна”. З усяго гэтага вынікае, што гаворка ідзе ўжо не пра палеміку, а пра сапраўдную рэлігійную барацьбу. У дадзены момант а. Бажэр’янаў публікуе артыкулы ў прэсе г. зв. “варшаўскага” ўраду, якая выходзіць у Палестыне. Такім чынам, ён спадзяецца на выезд у Польшчу. Я маю добрага знаёмага, які разам з а. Бажэр’янавым быў у савецкім лагера на Поўначы, які сцвярджае, што ведае гэтага святара як сапраўднага добрага паляка. Прыводжу гэта дзеля таго, каб паказаць рэлігійныя адносіны ў нашых паселішчах у Афрыцы і прадэманстраваць, як магчыма змарнаваць добрага чалавека, дзейнасць якога ў нашай справе магла быць каштоўнай...”⁴⁸ Адыход а. Бажэр’янава ад актыўнай грамадзкай дзейнасці, а пасля і ягоная заўчасная смерць у Дар-эс-Саламе 20 жніўня 1946 г., спынілі грамадска-палітычную дзейнасць камітэту.

У 1948 г. распачалася ліквідацыя лагераў для польскіх бежанцаў у Афрыцы. У выніку беларусы, скарыстаўшыся правамі польскіхграмадзянаў, абралі ў якасці сталага месца жыхарства краіны Заходняй Еўропы і Паўночнай Амерыкі. Некаторыя з іх прычыніліся да беларускай дзей-

⁴⁷ Швэдзюк Міхась. Беларусы ў Афрыцы ў 1942-48 гг.

⁴⁸ IPMS. Osiedla w Afryce Wschodniej. Sygn. A.18/47.

насіці на чужыне, у прыватнасці, сталі сябрамі Згуртавання беларусаў у Вялікай Брытаніі⁴⁹.

У заключэнне трэба адзначыць, што ў 1942 г. сярод польскіх грамадзянаў, якія разам з Польскай арміяй эвакуяваліся з СССР у Іран, знаходзілася каля 2 тыс. беларусаў праваслаўнага веравызнання. Пераважная большасць польскіх грамадзянаў беларускай нацыянальнасці мела нізкі ўзровень нацыянальнай самасвядомасці. У якасці асноўнага крытэрыя адметнасці ад палякаў выступала праваслаўнае веравызнанне. У сувязі з тым, што савецкі ўрад намагаўся не дапускаць да эвакуацыі з СССР непалякаў частка праваслаўных беларусаў наўмысна хавала не толькі сваю нацыянальнасць, але часам называлася каталікамі.

Дапамога польскага ўраду ў адыходзе з “нялюдскай зямлі” выклікала ў беларусаў сімпатыі і пачуццё ўдзячнасці. Гэтыя настроі польскіх грамадзянаў беларускага паходжання былі заўважаныя некаторымі прадстаўнікамі польскага кіраўніцтва, якія намагаліся выкарыстаць беларускае пытанне на карысць Польшчы ў савецка-польскіх спрэчках наконт пасляваеннай дзяржаўнай прыналежнасці Заходняй Беларусі. Пры падтрымцы сябра Нацыянальнай рады Ф.Вілька ў 1942 г. у Іране быў створаны Беларускі камітэт на чале з праваслаўным святаром Міхаілам Бажар’янавым, які выдаў шэраг мемарыялаў і зваротаў да польскага ўраду, а таксама да кіраўніцтва ЗША. У іх выказвалася падтрымка Польшчы ў справе ўсходняй мяжы, асуджалася гвалтоўнае далучэнне Заходняй Беларусі да СССР, а таксама ад імя беларускага народу выказвалася жаданне беларусаў надалей заставацца польскімі грамадзянамі. Змест мемарыялаў быў прасякнуты пала нафільствам. Аднак пазіцыя беларускіх уцекачоў зразумелая. Яна абумоўленая пэўнымі сімпатыямі да лонданскага ўраду, а таксама адсутнасцю палітычнай альтэрнатывы. Уцекачы якія групаваліся вакол Беларускага камітэту, дэманстрацыяй ляяльнасці да польскага ўраду дамагаліся правоў і палёгкаў для сваіх суайчыннікаў. У якасці адной з мэтаў на гэтым шляху а. Бажар’янаў бачыў уваход прадстаўніка беларускай меншасці ў Нацыянальную раду.

Неабходна падкрэсліць, што большасць сяброў Беларускага камітэту складалі малаадукаваныя сяляне і былыя службоўцы лясной варты. Актывам арганізацыі былі а. Бажар’янаў і некалькі прадстаўнікоў інтэлігенцыі (вясковыя настаўнікі). Ніхто з сяброў камітэту не належыў да актыўных дзеячаў беларускага нацыянальнага руху. Гэта сведчыць пра тое, што справа выдання названых мемарыялаў з’яўлялася справай вузкога кола асобаў на чале з а. Бажар’янавым і была ініцыяваная прадстаўнікамі польскага ўраду, якія станоўча былі настроеныя да беларусаў.

⁴⁹ Швэдзюк Міхась. Беларусы ў Афрыцы ў 1942-48 гг.

Звяртае на сябе ўвагу і тое, што ў ліку падпісантаў пад дэкларацыямі да польскіх і амерыканскіх уладаў знаходзілася шасцёра праваслаўных украінцаў з Валыні, а сам а. Бажар'янаў быў расейцам па нацыянальнасці. Дзейнасць Беларускага камітэту абмяжоўвалася выключна выданнем дэкларацыяў.

Вышэйзгаданыя дэкларацыі лаяльнасці не былі ўзятыя пад увагу як польскім урадам, так і заходнімі хаўруснікамі, паколькі справа пасляваеннай дзяржаўнай прыналежнасці заходнебеларускіх тэрыторыяў была вырашана падчас Тэгеранскай і Ялцінскай канферэнцыяў. Апрача таго, польскі эміграцыйны ўрад не бачыў практычнай патрэбы ў выкарыстанні падтрымкі польскіх грамадзянаў беларускай нацыянальнасці пры абгрунтаванні сваіх прэтэнзій на Заходнюю Беларусь. Як адзначалася вышэй, Беларускі камітэт не меў ніякага дачынення да беларускага нацыянальнага руху, аднак, невядома, якую ролю ён мог адыграць у выпадку правядзення сваіх прадстаўнікоў у Нацыянальную раду.

У 1943 г. большасць польскіх грамадзянаў беларускай нацыянальнасці апынулася ў цывільных лагерах ва Усходняй Афрыцы. Якраз тут абвастраліся адносіны паміж праваслаўнымі і каталікамі. Апошнія трактавалі іх як варожую сілу і беспадстаўна абвінавачвалі ў нелаяльнасці. Дыскрымінацыя, гвалт, а таксама бяздзейнасць польскіх уладаў выклікалі ў беларусаў расчараванне ў палітыцы лонданскага ўраду, спрыялі пагаршэнню адносін да палякаў і падштурхнулі ў 1945 г. кіраўнікоў Беларускага камітэту да пошуку супрацоўніцтва з прасавецкім урадам у Польшчы.